

GLOBALIZÁCIÓ – CIVILIZÁCIÓK – EURÓPA

Palánkai Tibor

akadémikus, igazgató Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Európai Tanulmányi és Oktatási Központ

1. Néhány definíciós kérdés

Az identitást adott közösséghez való kötődésként fogom fel, amely közös jellemzőkön, értékeken, sorson, érdekeken alapul, és bizonyos azonosságot képvisel egy népcsoporton belül. Az azonosulás tudatos viszony, valamilyen „ügy” vagy értékek iránti elkötelezettség és odaadás, érzelmi kötődés egy közösséghez. Az azonosság kapcsán olyan kérdéseket teszünk fel magunknak: *Kik vagyunk?, Kik akarunk lenni? vagy Mit akarunk?* A kérdések egyénre vagy társadalmi közösségekre egyaránt vonatkozhatnak.

Az azonosság sokdimenziós. Társadalmi szempontból kötődhetünk kisebb helyi vagy regionális közösségekhez vagy olyan szélesebb közösségekhez, mint a nemzet vagy Európa. „*Identitás kialakulhat és újra-termelődhet akárhány intézmény vagy kulturális foratókönyv körül, beleértve a társadalmi osztályt, az etnicitást, a fajt, a nemet vagy a vallást. Ugyanúgy a helyi és a globális ellentéte sem hagyható ki ebből.*” (Barrie Axford, 1995. 164. o.) Hozzátehetjük, az identitás változhat az életkorral, a szaképzettséggel vagy a társadalmi helyzettel. Az identitásnak egyaránt lehetnek történelmi, hagyományos, társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozásai. E helyen az európai identitásra koncentrálunk, miközben a nemzeti, etnikai és globális identitást egyaránt tárgyaljuk.

„*Az embernek ugyan sokféle identitása lehetséges – az önazonosság köthető egy*

foglalkozáshoz, városhoz, adott vallási vagy kulturális közösséghez stb. – de ezek között mégis kialakul valamiféle hierarchia. A nemzetállamok kialakulása óta a nemzeti önazonosság volt az identitáspolitikák szervező közepe.” (Bayer, Friedrich Ebert Stiftung, 1999. 33. o.)

A kapcsolódó irodalom nagy részében a *nemzeti identitást* tekintik a legfontosabb társadalmi azonosságnak. Nem csoda, hogy a francia forradalom után a nemzeti államot, mint legfontosabb politikai közösséget kezelték. Hozzá kell tenni, hogy legtöbbször tiszta nemzeti államban gondolkodtak. Ezért az európai társadalomtudósok többnyire a nemzeti identitást állították figyelmük központjába. *Anthony D. Smith* szerint a nemzeti identitásnak a következő kritériumokat kell teljesíteni: „*Közös történelmi terület, közös mítoszok és történelmi emlékezet, közös tömegkultúra, valamint közös gazdaság, jogok és kötelezettségek, amelyek minden egyénre kiterjednek.*” (Smith, A. D., 1991. 14. o.) A nemzeti identitás tehát komplex kategória, amely kapcsolódik a kultúrához, a tradíciókhoz, sőt a területhez, és jogi gazdasági aspektusai is vannak.

A nemzeti identitás az állampolgársággal intézményesül. Az állampolgárság egy állammal szembeni formális viszony, amely bizonyos védelmet és gondoskodást jelent, az állampolgárnak alapvető emberi és politikai jogokat, a jólétet, a fogyasztást, az oktatást, az egészséget és a környezetet illetően pedig biztonságot nyújt. Vagyis érinti a társadalmi élet valamennyi területét. Az állam-

polgárság kötelezettségeket feltételez, a törvények betartását, adófizetést, valamint a katonai és egyéb közszolgáltatások teljesítését.

Különbséget kell tenni a nemzeti és az etnikai identitások között. A nemzeti identitással szemben, ami erősen politikai kategória, az etnikai azonosság túlnyomórészt kulturális, történelmi és vallási. Az etnikai azonosság mérésére különböző objektív és szubjektív paramétereket alkalmazhatunk. Mindenekelőtt „objektív indikátor az a nyelv, amelyet otthon beszélnek, vagy az ősök etnikaiazonosítása”. Természetesen „használhatunk szubjektív paramétereket is, egyszerű megkérdezéssel, milyen etnikai azonosságúnak tekintik magukat.” (Offe, 1995. 24. o.)

Az etnikai identitás legfontosabb tényezője a nyelv. Mindenekelőtt az anyanyelv, amelyen ismereteinket szerezzük a környező világról, amelyen gondolatainkat és érzéseinket pontosan képesek vagyunk közvetíteni, s amelyen álmodunk. A multi-etnikus társadalmak többnyire kétnyelvűek, a „második” nyelv az egymás közötti kommunikáció célját szolgálja. Máskor a vallási tényezők erősebbek. A szerbek és a horvátok hasonló nyelvet beszélnek, inkább a vallás az, ami megkülönbözteti őket. A romák számos nyelven beszélnek (vallásilag is megosztottak), az ő esetükben a közös származás, és a kulturális tradíciók játszanak döntő szerepet.

A világ országainak túlnyomó többsége multi-etnikus társadalom, etnikailag homogén, „tisztá” ország gyakorlatilag nem létezik. Az ENSZ Egyetem tanulmánya szerint mintegy 5000 olyan etnikai csoport él a világon, amely az önrendelkezés attribútumával rendelkezik, s igényt tarthatna független állam létrehozására. (A különböző becslések, pl. a National Geographic, 6 és 44 ezer nyelv megkülönböztetéséről szólnak, nagyrészt függően attól, hogy adott „nyelvet” dialektusnak nyilvánítunk vagy sem.) A független

nemzeti államok száma jelenleg 200, így kétségtelen, hogy a mai világ országai nem tekinthetők másnak, mint multi-etnikus társadalmaknak. Nincs tehát olyan etnikum, amely csak egyetlen országban élne. Következésképp az etnikai csoportok többsége kisebbségben él, s még a legnagyobb népek között sem igen lehetne olyant találni, amelynek kisebb-nagyobb csoportja valahol ne lenne kisebbségi státuszban.

A konfliktusok leginkább abból származnak, hogy az országok többsége úgy tesz, mintha az adott területen belül homogén nemzeti államot képezne, sőt, sokszor az alkotmányuk is így rögzíti. A többségi etnikai csoportok rendszerint fenntartják maguknak a nemzetalkotás kizárólagos jogát, miközben nyelvüket, kultúrájukat, és hőseiket az állam szimbólumaiként, nélkülözhetetlen kellékeiként abszolutizálják. A konfliktusok feloldásának egyetlen járható útja, ha a többségi nemzet elismeri a kisebbségeket mint államalkotó partnereket, s lemond fizikai vagy kulturális asszimilálásukról.

Vitatott kérdés, hogy az identitás egyes rétegei, a különféle identitások hogyan viszonyulnak egymáshoz. Jose Miguel Salazar szerint a helyi, nemzeti vagy regionális identitások, mint ama bizonyos *matrjoska babák* illeszkednek, ahol a kisebb babák képviselik a szűkebb közösségeket. (Salazar, Jose Miguel, 1998) Mások *koncentrikus körökről* beszélnek, amelyek végül is hasonló logikát követnek. „Az identitások terén Európában többszörös identitásoknak, az identitások terén »koncentrikus köröknek« kell érvényesülnie: egymás mellett, egyenrangúan létező európai, regionális, nemzeti/etnikai és egyéb helyi kulturális csoportidentitásoknak.” (Rostoványi Zsolt, 1999. 71. o.) Ezek a megközelítések sokban megfelelnek a realitásoknak. Felmérések mutatják, hogy a kötődések és elkötelezettségek erőteljesebbek és bensőségebbek a kisebb közösségek irányában, míg a nagyobbak iránti érzel-

mek gyengébbek, távolabbiak és elvontabbak. Az emberek inkább érdeklődnek az iránt, mi történik a közvetlen szomszédságukban, míg a nemzeti vagy globális kérdésekre csak akkor figyelnek, amikor az érdekeik forognak kockán.

Huntington szerint a *civilizáció* az „*azonosulás legtágabb szintje*”. (S. P. Huntington, 1996. 43. o.) Szerinte az 1990-es évek elején 9 főbb civilizáció volt a világon, és egymáshoz való viszonyuk a világ fejlődése és a konfliktusok szempontjából a következő évtizedekben meghatározó lesz. „*Mindenkinek többféle identitása van, amelyek versenghetnek egymással, de erősíthetik is egymást. Ezek rokonsági, foglalkozásbeli, kulturális, intézményi, területi, műveltségi, pártirányultságú, ideológiai és egyéb vonások. Az egyik dimenzióban tartozó azonosságok ütközhetnek a másik dimenzióba tartozókkal. Egy klasszikus példa szerint 1914-ben a német munkásoknak választaniuk kellett a nemzetközi proletariátushoz fűződő osztályazonosságuk és a német nemzethez és birodalomhoz kötődő nemzeti azonosságtudatuk között. A mai világban a kulturális azonosulás fontossága drámai mértékben növekszik a más dimenzióba tartozó azonosságtudatokhoz képest.*” (1998. 201. o.) Majd így folytatja: „*Az a tény, hogy az emberek az egész világon egyre növekvő mértékben kulturális határok mentén különböztetik meg önmagukat, magában rejti annak lehetőségét, hogy a kulturális csoportok közti konfliktusok is egyre nagyobb fontosságot nyerjenek – a civilizáció a legtágabban értelmezett kulturális entitás, tehát a különböző civilizációk közötti konfliktusok a világpolitika központi tényezőjévé válnak.*” (1998. 202. o.)

Mások megkérdőjelezik, sőt *tagadják*, hogy az *identitások* különböző rétegei között bizonyos statikus hierarchia lenne. Az identitás rugalmas fogalom, nagyban függ a helyzettől és a kapcsolódó érdekektől. Fel-

tételezhető, hogy a helyi választásokon például a helyi érdekek számítanak, de más lehet a helyzet akkor, ha valaki a nemzeti vagy az európai parlamentre adja le a szavazatát. Ha létfontosságú érdekekről van szó, akkor az utóbbiak jelentősége nagyobb lehet. A szurkolók hetente biztatják csapatukat, de éppen olyan vehemensen szurkolhatnak a nemzeti csapatnak is, ha az például az Európa Bajnokságon játszik. Vagyis számos tényező függvénye, hogy melyik identitás erősebb. Az újabb kutatások ezt különösen alátámasztják. Az Eurobarométer felmérései például azt mutatták, hogy az emberek egyformán erőteljesen kötődnek falujukhoz vagy városukhoz és országukhoz (86-89 százalék). Ugyanakkor több mint felük Európát szintén fontosnak ítélték.

Növekvő mértékben kölcsönösen függő világunkban változni látszanak az összefüggések, és új közelítésekre van szükség. Mások szerint helyesebb az „*identitások hálójáról*” beszélni, korunk identitásai sokszínűségének leírására magam is kifejezőbbnek tartom ezt. A helyi, nemzeti vagy európai identitások nem mint matrjoska babák, hanem mint a háló csomópontjai viszonyulnak egymáshoz, amelyben az egyén rugalmasan változtathatja kötődését az adott pontokhoz, s érdekeinek megfelelően adhat más és más hangsúlyt azoknak. A tapasztalatok szerint még olyan dimenzióban is, mint „*az etnikai azonosulások jelentős mértékű ingatagsága*” (volatilitása), törékenysége a jellemző, ahogy az emberek „*erőteljes ösztönzést, mind pozitívat, mind negatívat, tapasztalnak, hogy színleljenek vagy takargassanak, átvegyenek vagy megtagadjanak bizonyos identitást*”. (Offe, 1995. 24. o.) Ezt a jelenséget Közép- és Kelet-Európában az elmúlt száz évben jól ismerjük.

Az identitás dinamikus fogalom, ami idővel változik és számos tényező függvénye. Hangsúlyozni kell, hogy az identitást alapvetően a társadalmi és gazdasági viszonyok

határozzák meg. „Az identitás egyik jellegzetessége éppen az, hogy nem egyszer s mindenkorra adott dolog, hanem társadalmi változások befolyásolják alakulását. Nagy társadalmi átalakulások megrendítik az identitás addig kialakult, érvényes formáit. Ilyenkor beszélünk identitásválságról, és új identitás kereséséről.” (Bayer, Friedrich Ebert Stiftung, 1999. 32. o.)

A társadalmi–gazdasági változásokat a kommunikáció közvetíti. A kommunikációt komplex és átfogó módon fogom fel. Mint közgazdász, nem szűkítem csak az eszmék és információk áramlására, hanem a javak, a szolgáltatások, a tőke és az emberek mozgását is beleértem. A kommunikáció növekvő jólétet hozhat, és előmozdíthatja a demokráciát, a békét és a biztonságot. Az európai integrációelméletekkel összhangban a nagyobb piacokon a kereskedelem intenzívebbé válik, ez hatékonysági előnyökkel jár, és nő a jólét. Az információ nemcsak segíti a hatékonyságot, hanem értékeket is teremt, legyen szó politikaiokról vagy kulturálisról. Az információkhoz való könnyebb és jobb hozzájutás elősegíti a demokráciát és az érdekek hatékonyabb érvényesítését. Olcsóbbá teheti a demokratikus intézmények működését, megkönnyítheti a közösségek közötti eszmecserét és jobb megértést, és javíthatja a döntéshozások mechanizmusait. A kommunikáció segítheti az átláthatóságot, a nyitottságot, s általában a demokratikus ellenőrzést.

A kommunikáció formáinak, jellegének és intenzitásának ezért fontos szerepe van egy közösség identitásának alakításában. Különösen jellemző, hogy például a kommunikáció milyen módon alakította a nemzeti identitást az elmúlt időszakokban. A nemzeti méretű kereskedelem létrehozta a nemzeti piacokat. Az is közsímert, hogy különösen az utóbbi évszázadokban a nemzeti nyelvek és kultúrák kialakulásában az írástudásnak, a nyomtatott irodalom nagy arányú

növekedésének, a könyveknek, az újságoknak és általában a közoktatásnak milyen nagy szerepe volt. Utóbb, a folyamatban aligha lehetne túlbecsülni a rádió vagy a televízió szerepét. Általában az azonosulás folyamatában az oktatás, a kultúra és média kiemelkedően fontos tényező volt.

Hangsúlyozni kell, hogy a kommunikáció önmagában semleges. Minden attól függ, milyen információkat közvetítünk, milyen gazdasági, politikai és társadalmi feltételek között áramlanak, milyen érdekeket szolgálnak, és milyen következményekkel járnak. A kommunikáció önmagában nem befolyásolja az adott társadalmi–gazdasági rendszer alapvető jellegét, bár bizonyos feltételek mellett hozzájárulhat annak megváltoztatásához. Tudjuk, hogy a gazdasági fejlődés gyümölcsei korántsem egyenlő mértékben oszlanak meg, s a globalizáció és az információs technológiák terjedése nemcsak a hatékonyság javulásával, hanem a világ különböző régiói közti különbségek növekedésével jár. Az információs technológiákat diktatorikus rendszerek is felhasználhatják népük manipulálására, s azzal éppen a politikai és ideológiai elnyomás hatékonyságát növelhetik. Huntington még szókimondóbb, amikor a kereskedelem és a béke közötti viszonytal kapcsolatos kételyeit kifejti: „A kereskedelem és a kommunikáció nem teremthet békét, s nem alakíthat ki közös álláspontot, ez egybecseng a társadalomkutatók megfigyeléseivel.” (Samuel P. Huntington, 1998. 96. o.)

Ilyen körülmények között az azonosulások lehetnek negatívak vagy pozitívak. Lehetőségük a társadalmi–gazdasági rendszerek ellentmondásaiban gyökereznek, s attól függ, hogy az adott folyamatok vagy fejlemények hogyan, milyen irányban és milyen következményekkel befolyásolják egyes egyének vagy társadalmi csoportok helyzetét. A kommunikáció ilyen szempontból felfedheti e következményeket, és bizonyos

irányokban manipulálhatja a véleményeket vagy akár az érdekeket. Ez konfliktusokhoz vezethet az identitások különböző dimenziói között: bizonyos identitásokat mint antitéziseket lehet megfogalmazni másokkal szemben (nemzeti és/vagy globális). A körülményeknek fontos szerepe van. A nemzeti vagy etnikai identitások így válhatnak szűk látókörű, imperialisztikus és agresszív nacionalizmusokká, vagy éppen kifejeződhetnek nyílt, kooperatív és „egészséges” nemzeti érzésekben, amelyek összhangban lehetnek a globális gondolkodással (ez lenne kívánatos napjainkban).

2. Az új információs társadalom és az identitás

Az új információs társadalom a társadalmi identitás drámai *minőségi változását* hozza. Az új technológiák – különösen pedig a számítástechnika és a telekommunikáció – látványos fejlődése megsokszorozza a termelékenységet és hatékonyságot, növeli a jólétet és a fogyasztást, valamint a szórakozásra és kikapcsolódásra fordítható időt. *Francis Fukuyama* szerint a különböző kultúrák alapvető társadalmi és gazdasági változások mentek át. A liberális demokrácia és a piacgazdaság bővülésének vagyunk szemtanúi. Bár *Fukuyama* nézeteit sokan vitatják, tagadhatatlan, hogy forradalmi változások mentek végbe a gazdaságban, az oktatásban, a kultúrában és az emberi élet szinte minden területén. Az olyan új jelenségek, mint például az internet, sokak szerint minőségi változást hoznak. Hozzájárulhatnak a háborúk megelőzéséhez, a környezetszennyezés visszaszorításához, valamint az egyenlőtlenség bizonyos formáinak leküzdéséhez. Egyesek már a „számítógép segítségével létrehozott békéről” beszélnek (*Michael Der-touzos*).

A kommunikációs és információs robbanás a társadalmi identitások új dimenzióit hozza létre, kiszélesíti annak közösségi

formáit. „*A poszttradicionális korszakban egyre több identitásforma lesz választhatóvá*”. (*Bayer, Friedrich Ebert Stiftung, 1999. 33. o.*) Különösen érvényes ez az európai és a globális identitásra, hiszen napjaink kommunikációs forradalma ezekben a dimenziókban látványos áttörést hozott. A globális munkamegosztás számottevően növelte az információk és az ismeretek áramlását. A globális verseny kreatív és képzett munkaerő által végzett tudásalapú tevékenységeknek kedvez, ami az emberi tőke minőségének nagyfokú javulásához vezethet. E versenyben a képzés és az oktatás stratégiai fontosságú ágazattá lépett elő, s ez nemcsak a munka minőségét, hanem az életminőséget is javítja. A multimédiás termékek hozzáférhetősége és elérhetősége soha nem látott lehetőségeket nyitott meg a tanulás és a szórakozás területén. A növekvő együttműködés és kölcsönös függés eredményeképpen joggal beszélhetünk az emberiség fokozódó globális azonosulásáról. Ez az azonosulás etnikai, vallási és politikai alapon is elképzelhető.

Az új technológiák és a kommunikáció új formái a tényleges világméretű gazdasági integrációt is előmozdíthatják. Méréselhetik a különbségeket, sőt talán a fejlett és a fejlődő országok között húzódó szakadékot is áthidalhatják. „*Ha tényleg létezik majd vagy megerősödik a globális világ pozitív forgatókönyve, az nem egyébbel lesz azonos, mint azzal, hogy az információs társadalom legalább közelíti vagy egyesíti az első és a második világot. Szeretném élesen megfogalmazni, hogy mai tudásunk szerint csak az információs társadalom integrálhatja a második világot az első, fejlett világba*.” (*Varga Csaba, 1999. 17. o.*)

Másrészt, az új technológiák a helyi, etnikai, nemzeti, regionális és globális identitást egyaránt elmélyítik és erősítik. A társadalmi változások ellenére nincs okunk feltételezni, hogy a korábbi tendenciák módosul-

tak volna. A multimédia és az „információs ipar” az autentikus helyi és etnikai kultúrák propagálásának, a hagyományos nemzeti és etnikai kulturális értékek és örökség megőrzésének ugyanúgy eszköze lehet, mint a kulturális globalizációnak. Ez kulturális kihívás, de egyben nagy lehetőség is. Erősíti a különböző nemzetek közötti globális megértést, ugyanakkor a kulturális identitás, a nyelvi és kulturális sokféleség megőrzéséhez is hozzájárul. A helyi értékek és események propagálásának jobb lehetőségei növelik a kulturális sokszínűséggel kapcsolatos tudatosságot, javítják a helyi közösségek érdekérvényesítő képességét, és fejlesztik a turizmust.

A telekommunikáció és az utazás forradalmi változásainak jelentős következménye a társadalmak és gazdasági rendszerek bizonyos fokú „deterritorializációja”. „A transznacionális elektronikus kommunikáció elszakad a terület meghatározottságtól, kiterjeszti és felbomlasztja az időt és a teret, s ezzel erodálja a területek bensőséges partikularitását” (Axford, 1995. 212. o.) Ez azt jelenti, hogy a távolságnak és a területnek a nemzeti identitás alakításában betöltött szerepe csökken. A helyi közösségek emberi viszonyait meghatározó fizikai közelség korlátlanul kiterjeszthető lett – a „globális falu” valósággá vált.

Az identitás fontos alkotóelemét és jelképét jelentő *nemzeti valuta* is alapvetően megváltozott. A műanyag hitelkártyák és az elektronikus vagy mesterséges pénz egyéb formái is jelentősen hozzájárultak ehhez a folyamathoz.

Természetesen az új információs technológiák nem adnak automatikusan gyógyírt a társadalmi és gazdasági problémákra, feszültségekre. „Az információs társadalomba való átmenetet gyakorlatilag mindenki ünnepelte”, úgy vélték, hogy „ezek a változások áldásosak mind a gazdaság, mind a demokrácia és a szabadság, mind általá-

ban a társadalom szempontjából. Kétségtelen, hogy az információs társadalomnak számos kézenfekvő áldása van, de vajon valamennyi következménye szükségszerűen ennyire pozitív-e?” (Fukuyama, 1999. 16. o.)

Huntington a konfliktusokat a civilizációk közötti feszültségek dimenzióiba helyezi. „A mai világban a közlekedés és kommunikáció fejlődése gyakoribb, intenzívebb, szisztematikusabb és jobban körülhatárolt kölcsönhatásokat eredményez különböző civilizációkhoz tartozó emberek között. Ennek eredményeként civilizációs azonosság-tudatuk egyre szembeszökőbb lesz. A franciák, németek, belgák és hollandok egyre inkább európaiként gondolnak önmagukra. A közel-keleti muzulmánok azonosulnak a boszniaiakkal és a csecsenekkel, és az ő pártjukra állnak. A Kelet-Ázsiában lakó kínaiak az anyaország érdekeivel azonosítják sajátjukat. Az oroszok azonosulnak a szerbekkel, támogatják őket, mint más ortodox nemzeteket. A civilizációs azonosság-tudat e szélesebb szintjei azt jelentik, hogy kialakul a civilizációs különbségek mélyebb tudata; továbbá annak az igénye is, hogy megvédjük azt, ami megkülönböztet »minket« »tőlük«. Negyedszer, a különböző civilizációkból származó csoportok és államok közötti konfliktusok okai általában nem új keletűek: ezeket a népek, a terület, a gazdaság, az erőforrások fölött való rendelkezés vágya hozza felszínre. No, és a relatív hatalomé, azé a képességé, amellyel másokra kényszeríthetjük saját kultúránkat, intézményeinket, miközben ezt ők is megtennék, ha képesek lennének rá.” (S. Huntington, 1998. 203–204. o.)

A feszültségek és konfliktusok a társadalmi–gazdasági rendszerekben gyökereznek, megoldásuk komplex lépéseket igényel. Ami az internetet illeti, „az emberek abba a hibába esnek, hogy úgy vélik, a háborúk azért törnek ki, mert a különböző

népek nem értik meg egymást megfelelően. Még ha így is volna, az internetet a konfliktusok gerjesztésére is fel lehet használni. A gyűlöletbeszéd és az intolerancia burjánzik a sötét sarkokban, ahol a kormányok csak korlátozott mértékben képesek beavatkozni. Bár az internet tagadhatatlanul segíti a kommunikációt, nem vet véget a háborúknak. Ha a világon mindenki rákapcsolódik majd az internetre, akkor is lesz háború, környezetszennyezés és jogtalanság. Szerkentyűk jönnek-mennek, ám az emberi természet makacsul ellenáll a változásnak; a technopróféták jóslatai ellenére, az emberiség találmányokkal nem kúrálhatja ki magát a hibáiból. Az internet nem az első vívmány, amelyet univerzális gyógyszerként üdvözölnek – és minden bizonynyal nem is az utolsó.” (The Economist, 2000. augusztus 19. 9–10. o.)

Ahogy az új információs technológiák gyors és átfogó változást hoztak az azonosulási folyamatban, úgy a negatív identifikációk megerősödéséhez is hozzájárultak. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai megmutatták, hogy a globális identitás jóval ellentmondásosabb az azonosulás bármely más területénél. Lehet egyfelől pozitív, másfelől negatív, de a kettő egyensúlya az egyén társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai helyzetének függvénye. „Hogy mit gondolnak róla az emberek, az nagyrészt azon múlik, hol élnek és mennyit keresnek. Ám, amint arra valaki rámutatott, a globalizáció »élő valóság, nem pedig választás kérdése«. Az emberi lények azóta szövegetnek kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat, amióta az első tevekaraván útra kelt. A 19. században a postaszolgálat, az újságok, a transzkontinentális vasutak és a nagy gőzhajók megjelenése alapvető változásokat hozott. A telegráf, a telefon, a rádió és a televízió szorosabbra húzta és megbonyolította az egyéneket és a szélesebb világ közötti köteléket. Napjainkban a számítógép, az inter-

net, a mobiltelefon, a kábeltévé és az olcsóbb légi közlekedés felgyorsította és még komplikáltabbá tette ezeket a kapcsolatokat.” (National Geographic, 1999. aug. 12. o.)

Míg az új információs társadalom a szégyényebbek számára is lehetővé teszi a világméretű munkamegosztásban való részvételt és annak gyümölcseiből való részesülést, a nemzetközi tanulmányok rámutatnak, hogy a folyamatok nem egyszerűen újratermelik a nemzetközi egyenlőtlenségeket, hanem fokozzák őket. Az internet főleg az északi hemiszférában van jelen, s ez tovább növeli az Észak és a Dél közötti különbséget. „A különböző percepciók között vannak olyanok, amelyek pozitívan fogják fel a 'globális létállapotot', például az 'egyesült világ' eszméjét hirdető csoportok ideológiái, de vannak olyanok is, amelyek negatívan közelítenek hozzá, például a különféle 'fundamentalista' vagy lokális reakciók.” (Barrie Axford, 1995. 27–28. o.)

Nem meglepő, hogy a globalizációt sok országban és számosan a hagyományos kultúrák elleni támadásnak, kihívásnak tartják. „Sokan emiatt a társadalmi polarizálódást, saját helyzetük romlását eleve a modernizációnak, a nyugati értékrend begyűrűzésének tulajdonítják. A társadalmi-gazdasági és politikai marginalizáció szinte természetes táptalajként szolgál a tradicionáliszmus, a hagyományos közösségi jellegű társadalmi struktúrák továbbélése és a tradicionáliszmuson alapuló eszme- és ideológiai áramlatok térhódítása számára. Azoknak a széles néptömegeknek, akik mindennapi létüket, alapvető megélhetőségüket érzik veszélyeztetve – s ezért elsősorban a modernizációt, s közvetve vagy közvetlenül a Nyugatot teszik felelőssé – a tradicionális közösségi szolidaritás, a rokonsági kapcsolatok nemcsak identitástudatot, hovatartozás-érzetet biztosíthatnak, hanem sokszor létfenntartásuk kizárólagos forrásaként is szolgálnak.” (Rostoványi, 1998. 275. o.) A

válaszuk lehet éppenséggel terrorizmus és fundamentalizmus, s csak az „*eszmék kommunikációjának*” módján és tartalmán múlik, hogy mit választanak.

3. Az európai identitásról

Az elmúlt évtizedekben az európai integráció jelentős fejlődésének lehettünk tanúi. Az EK/EU országok között a kereskedelem robbanásszerűen bővült, különösen az 1970-es évektől felgyorsult a vállalati és tőkekapcsolatok növekedése, s a nemzetközi munkamegosztás előnyeit fokozott mértékben használták ki. A Kontinensen több milliós munkaerő áramlott Délről északi irányba, s a turizmus soha nem látott méreteket öltött. Az európai országok közötti munkamegosztás mind intenzitásában, mind komplexitásában a korábnál minőségileg magasabb szintre fejlődött, valójában ezt nevezzük integrációnak.

Az európai integráció vagy kommunikáció hatalmas előnyökkel járt. Hozzájárult a gazdasági növekedéshez, a modernizációhoz, a foglalkoztatási lehetőségek javulásához, valamint a jólét növekedéséhez. Ezek fontos tényezői voltak az *európai identitás kialakulásának*, pontosabban azt mondhatjuk, hogy mindezek alapján beszélhetünk európai identitás kialakulásáról. Korábban az identitásháló erős csomópontjaiként a nemzeti vagy az etnikai identitást határoztuk meg. Most megkockáztathatjuk, hogy az európai identitás is ilyen csomóponttá válik.

Ezt támasztják alá egy közvéleménykutatás adatai is, amelyet 1995-ben az Unió 15 tagállamában az európaiak identitástudatáról végeztek. Igaz, átlagban az Unió lakosságának csak 5 %-a vallotta magát kizárólagosan „európainak”, de csupán 40 % volt azok aránya is, akik csak saját nemzetükkel azonosították magukat. 52 % viszont úgy érezte, hogy egyaránt polgára Európának és a saját nemzetének. Ez utóbbi arány Franciaország esetében elérte a 62 %-ot, míg Olaszország

esetében 67 % volt. Eközben az olaszoknak csak 28 %-a, a franciáknak pedig 30 %-a érezte magát kizárólag saját nemzetéhez tartozónak. A másik oldalon ez utóbbiak aránya Finnországban és Dániában 56 %, Egyesült Királyságban 57 %, Svédországban 64 % volt. (The European Union: what's in it for me? Luxemburg. 1996. 7. o.)

A folyamat aligha következhetett volna be az *integráció jelentős hozadéka*i nélkül. Az áruk, a tőke és a munkaerő szabad mozgása révén megvalósuló európai integráció alapvetően megváltoztatta az emberek gondolkodását, közös értékeket, a problémákkal kapcsolatos közös megközelítéseket és megoldásokat hozott létre. Az integráció gazdasági nyereségei nélkül az európai azonosulás jelenlegi szintje aligha jöhetett volna létre.

Az európai identitás megerősödésében igen nagy szerepük volt és van a nem gazdasági tényezőknek. Európa közös demokratikus értékei, demokratikus intézményeinek figyelemre méltó továbbépülése az elmúlt évtizedekben a társadalmak, a polgárok szimpátiájával és egyetértésével találkozott, nagyban az ő követeléseik és törekvéseik eredménye. Európa érdemben és érezhetően járult hozzá a biztonság növekedéséhez, s a német-francia megbékélést az európai közvélemény nagy politikai eredménynek tekintette.

Az Európai Unió olyan „*ökoszociális piacgazdasági modell*” kiépítésére törekszik, amely a hatékony gazdasági működés és globális versenyképesség mellett hangsúlyt helyez a társadalmi szolidaritásra és a hatékony szociálpolitikai rendszerek kiépítésére. A maastrichti szerződéssel (1992) elindult egy folyamat (Amsterdam, Nizza, Göteborg, Stockholm), amelyben olyan szociálpolitikai elveket fogadtak el és kodifikáltak, mint az EU felelőssége az aktív foglalkoztatáspolitikában, megfelelő képzési lehetőségek az élethosszani tanulásra a tudásalapú társadalomban, a társadalmi párbeszéd

és partnerség szükségessége vagy a szociális rendszerek (az egészségügy ill. a nyugdíj-rendszer) reformja. A környezet védelme egyre nagyobb hangsúlyt kap, a politikák kidolgozóinak biztosítaniuk kell a környezeti szempontok érvényesülését. A fokozott szociális biztonság és a tiszta környezet az európai polgárok jó közérzetének egyaránt fontos tényezői.

Az európai identitás gyengéje, hogy erőteljesebbek a negatív azonosulások. Ez részben a nemzeti azonosság és szuverenitás féltése oldaláról érezhető, mind a politikában, mind a közvéleményben időről-időre felszínre kerülnek a fenntartások (például a dán vagy az ír népszavazás eredményei). Másrészt az EU negatív üzeneteket is bőven közvetít polgárainak. Ilyenek a brüsszeli bizottság bürokratizmusával kapcsolatos kritikák, az intézményi reformok „*demokrácia deficijei*” vagy a közvélemény félelmei bizonyos stratégiai döntések következményeitől. Nyugtalanító mozzanatok, hogy olyan nagy horderejű, történelmi jelentőségű stratégiai programok, mint az euró bevezetése vagy az Unió keleti bővülése gyakorlatilag nem élvezik az Unió polgárai többségének a támogatását, sőt nem egy országban az ellenzők vannak többségben. Ezek elidegenítő tényezők, s ellene hatnak az igazi és szilárd európai azonosulás kialakulásának.

Az utóbbi évtized új fejleménye az *európai identitás fokozatos intézményesülése*. Ilyen szempontból különösen fontos volt az európai állampolgárságnak a maastrichti és az amszterdami szerződésben való kodifikálása. Az állampolgárság és a kapcsolódó jogok fontos forrásai a polgárok demokratikus elkötelezettségének. Mivel az egyes intézmények és az általában vett politikai rendszer legitimitása elsősorban az állampolgárok lojalitására és szolidaritására épül, az európai állampolgárság megteremtése fontos lépés volt az integráció felé vezető úton. Az Európai Unió megalkotta az

európai identitás jelképeit is: a közös zászlót, himnusz, ünnepeket, a hasonló útlevelet és rendszám táblát és végül, de nem utolsósorban a közös pénzt.

Az európai integráció és azonosulás modell lehet a világ más régiói számára is. „*Európa nem csupán földrajzi, hanem kulturális (és ehhez kapcsolódóan politikai és ideológiai) fogalom, amely egyúttal szimbolikus jelentést tartalmaz: a modernség, a fejlettség, pluralizmus és a szabadság szimbóluma.*” (Rostoványi Zsolt, 1999. 68. o.) Európáról sokan azt mondják, hogy egyetemes értékek hordozója. Mások ellenben óvatosságra intenek, szerintük tiszteletben kell tartani a kulturális és „civilizációs” különbségeket, ezért az európai értékeket (emberi jogok) nem kell és nem szabad más országokra ráerőltetni.

4. A kibővülés és európai identitás

Közép- és Kelet-Európa számára az 1989-90-es demokratikus forradalmak után nyilvánvaló volt, hogy a több évtizedes periférius szerepből való kitörés és a fejlett világhoz való felzárkózás egyetlen lehetséges útja a világgazdaságba való *integráció* (pontosabban: re-integráció). Történelmi és földrajzi okokból, valamint a kölcsönös politikai és gazdasági érdekeknek megfelelően ezen *integráció súlypontja csak Európa lehetett*, azaz az euro-atlanti integrációba való bekapcsolódás útján kellett megvalósulnia. Egyértelmű volt, hogy a modernizáció mellett az európai integráció az újonnan létrejött demokráciák biztonságának garanciája és konszolidációjának kulcsa.

A közép- és kelet-európai országok európai azonosulása különösen erőteljesen jelent meg. 1990 után nagy volt az Európa iránti lelkesedés. Az *újracsatlakozás* népszerű szlogennek számított. Az EU a régió 10 országával kötött társulási megállapodást, és ezek az államok többsége azt reméli, hogy 2004-től teljes jogú tagjává válhat az Európai Unió-

nak. A térség többi országa is erre a státuszra törekszik. A régió államai békét és prosperitást várnak az európai integrációtól, azt remélik, hogy hosszú távon növeli biztonságukat, garantálja demokratikus berendezkedésük stabilitását, és modernizációjuk révén segít kitörniük 500 éve fennálló periférikus helyzetükből.

Gyakran hallani, hogy az európai identitás elsősorban kulturális elemekre épül, sokan pedig a vallásos hagyományokra helyeznek hangsúlyt (keresztény Európa). Egyértelmű azonban, hogy a közép- és kelet-európaiak számára az európai identitás több kulturális azonosságnál, erőteljes gazdasági, politikai és társadalmi vonatkozásai is vannak. Ez az azonosulás valószínűleg nem erősebb, mint a kontinens nyugati felén, ahol majd fél évszázados integrációs tapasztalat halmozódott fel, de nem is sokkal gyengébb. Ha az EU politikai integrációjának jövőjével kapcsolatos vitákat nézzük, talán azt is mondhatjuk, erősebb. A fő különbség abban van, hogy a Nyugat elkötelezettsége és kötődése sokkal pragmatikusabb és gyakorlatibb, a közép- és kelet európai identifikáció idealisztikusabb, tele van illúziókkal és naiv várakozásokkal. *„Általában véve azt mondhatjuk, hogy a kelet-európaiak nagyon jól tudják, mit akarnak, azonban anélkül, hogy pontosan tudnák, milyen is az, amit akarnak, és hogyan érhetik el. Az Európához való kötődésük vagy visszatérésük helyett inkább a háború előtti időszak emlékein, történelmi várakozásokon, féligazságokon és részleges információkon alapuló nosztalgikus vízió; hangos politikai program, amely nem épül kellő mértékben a tényleges feltételekre.”* (Miszlivetz Ferenc, 1999. 119. o.)

A keleti kibővülések az Európai Unió belső heterogenitását nagyban növelik. Az EU átlagtól a jelenlegi, mintegy 30 %-os átlagos fejlettségi különbségek (pozitív vagy negatív eltérés az egy főre eső GDP-ben) a jelenlegi 10 tagjelölt csatlakozása esetén több mint

50 %-ra nőnek, s ha figyelembe vesszük, hogy hosszabb távon a balkáni országok is beléphetnek, akkor az Unió még nagyobb fokú diverzitásával kell számolni. A jelenlegi 15 tagú EU akár 35-38 országból álló szervezetté is bővíülhet, ami az jelentheti, hogy az európai integráció *a következő 20-25 évben a folyamatos változás állapotában lesz.* Ez széleskörű és mélyreható adaptációt követel minden érintett féltől. Az alkalmazkodásra nemcsak a bővítéshez lesz szükség, hanem ahhoz is, hogy kontinensünk meg tudjon felelni a globális verseny követelményeinek. Az EU óriási feladat előtt áll: az elmélyülési folyamat továbbvitelével erősítenie kell az integrációt, miközben befogadja az új tagokat. Ám ez minden ország közös érdeke.

A bővítés és elmélyülés folyamata változó (azt is mondhatjuk: épülő vagy formálódó) Uniót jelent, és ez realizitikusan *csak a többsésséssé vagy többfokozatú Európa modellje alapján valósulhat meg.*

A közép-európai régió konszolidációja, illetve az egész kontinens stabilitása és prosperitása *számos fontos feltétel és követelmény* megvalósulását feltételezi az integráció kiteljesedése során.

1. Az EU-n belül folytatódnia kell az elmélyülés folyamatának, a *bővülés nem járhat a „központ” gyengülésével.* A központnak a tagok számának növekedése mellett is meg kell tartania belső struktúráit, fejlődési modelljének jellegét és integritását. Az új tagokat anélkül kell felszívnia, hogy meggyengülne és feladná saját identitását. A központ vagy kemény mag nem válhat csak néhány ország politikai szövetségévé, az európai társadalmi, kulturális és erkölcsi értékeken nyugvó *szélesebb gazdasági és politikai struktúrára* van szükség, amely magába foglalja a jelenlegi tagállamok nagy részét, és amely fokozatosan kiegészülhet az új tagokkal. A struktúrának számos eleme lesz, néhánynak azonban kiemelt jelentősége van. Némiképp egyszerűsítve azt mondhat-

juk, hogy egy erős központ az alábbiakat feltételezi:

- jól és hatékonyan működő demokratikus intézményi struktúrák,
- hiteles és működőképes biztonságpolitikai struktúrák,
- a gazdaságpolitikák reformjának folytatása (különös tekintettel az agrár- és a költségvetési politikákra),
- virágzó és globális viszonylatban versenyképes gazdaságok,
- és nem utolsósorban a stabil Euro, amely idővel az Unió legfontosabb integráló tényezője lehet.

Meggyőződésem, hogy a közép- és kelet-európai régióknak nem érdeke az Unió gyengülése, éppen ellenkezőleg, e térség számára létfontosságú az erős Európa. Más-képp fogalmazva: amit ezek az országok várnak, azt nem nyújthatja egy gyenge és lazán integrált Európa. A régi és az új tagok között természetesen lesznek nézetkülönbségek abban a tekintetben, hogy milyen gyorsan és milyen mértékben közelítsen az Unió a hosszú távon elkerülhetetlen föderális struktúrák felé, ám a demokratikus, hatékony és versenyképes Unió fenntartása mindenkinek érdekében áll.

2. Az integrációs folyamatot ezen országok *fokozatos gazdasági és társadalmi konvergenciájának* kell kísérnie. Az integráció folyamatát köztudottan érdekütközések terhelik, de elengedhetetlen, hogy mérlege minden fél számára pozitív legyen, és hogy hosszú távon ezek az országok közelítsenek egymáshoz. Ez a konvergencia nem csak az európai integrációval való pozitív azonosulás szempontjából fontos, hanem a térség országaiban felmerülő belső problémák (köztük az etnikai konfliktusok) megoldásának érdekében is.

Nyilvánvaló, hogy a koszovói konfliktus okait nem csupán az ősi vallási ellenségeskedés feléledésében kell keresni, sokkal inkább a gazdasági helyzet romlásának hosszú fo-

lyamatában, valamint abban, hogy sem az ország, sem az egyének többsége nem volt képes kiutat találni a gazdasági és társadalmi válságból. 1991 és 1995 között Koszovóban felére csökkent az egy főre eső jövedelem, és a lakosság 85 % munkanélküli volt. „A szociális feszültségek tehát komoly szerepet játszottak a koszovói albánok politikai törekvéseinek a radikalizálódásában.” (Juhász József et al., 2000. 73. o.) A képlet roppant egyszerű: ugyanaz, mint a globalizáció esetében. Amikor a globalizáció ellenzésével vagy elutasításával találkozunk, könnyű megtalálni az okot, különösen ha a folyamat munkanélküliséggel, a jövedelmek csökkenésével jár, ha a helyi vállalkozásokat veszélyeztető versenyhelyzetet teremt vagy egyszerűen negatív társadalmi és gazdasági következményei vannak az ország számára.

Európában találunk pozitív múltbeli példákat. A két háború között Finnország fejlettsége nem érte el Magyarországét, most pedig majdnem háromszor magasabb az egy főre eső GDP-je. 15-20 évvel ezelőtt néhány EU tagállam (például Portugália vagy Görögország) gazdaságilag rosszabbul állt, mint Csehszlovákia vagy Magyarország, most viszont 20-30 %-kal magasabb egy főre eső jövedelmük. Arról a látványos felzárkózásról sem szabad megfeledkeznünk, amelyet Írország produkált az elmúlt 10 évben. Az utóbbi évtizedekben az északi és a déli periféria *sikeresen közelített* a fejlett európai központhoz, és egyértelmű, hogy *ebben az integrációs folyamatnak döntő szerepe volt*. A jövőre nézve nincs okunk kételkedni abban, hogy ez a keleti perifériával kapcsolatban is megismétlődhet.

A kommunikáció bővüléseként, intenzívebb válaszként felfogott, pozitív üzeneteket hordozó és pozitív eredményeket hozó *integráció* hosszú távon a *konfliktusok megoldásának egyetlen biztosítéka*, legyen bár szó olyan súlyos ellentétekről, amilyen jelenleg a koszovói szerbek és albánok között feszül.

A központ megerősítésének folyamata (elmélyülés) és a konvergenciával kísért bővülés nem áll feltétlenül ellentmondásban egymással. Épp ellenkezőleg: erősíthetik is egymás hatását. Az európai integráció jövőjének természetesen különböző lehetőségei és alternatívái vannak. Az egyik álláspont szerint a bővítés túlterhelheti az intézményeket és a forrásokat, s ez a fő intézmények összeomlásához, az egyszerű szabadkereskedelmi övezethez való visszatéréshez vezethet. Ebben az esetben az Unió integrációs céljai kútba esnének, a periféria elsőpörné a központot. Ez a fajta felhígulás azonban senkinek nem áll érdekében.

3. Az integrációnak elő kell segítenie a közép-európai régió *demokratizálódását*. 1989-90 után a legtöbb közép- és kelet-európai államban létrejötték az alapvető demokratikus intézmények, és a jelöltek nagy része teljesíti a „*demokratikus intézmények stabilitásának*” Koppenhágában megfogalmazott kritériumát. A kérdés némiképp bonyolultabb, ha megvizsgáljuk a *kisebbségpolitikát* is: számos országban csak lassan fogadták el, hogy a kisebbségi jogok tényleges elismerése többet jelent a valamennyi állampolgár számára garantált alapvető emberi jogok rendszerénél. Az egyenlőség megteremtése és a kisebbségek létezése sajátos szabályozást igényel, sokszor nem elég az esélyegyenlőség megléte: bizonyos esetekben és néhány területen pozitív diszkriminációra van szükség. Ezt fényesen igazolták az elmúlt évek tapasztalatai, akár a kisebbségekkel való kölcsönös bánásmódra, akár a közép-európai romák problémáinak megoldására tett kísérletekre gondolunk. „*A kisebbségek identitásának megőrzése és erősítése különleges figyelmet és külön jogi szabályozást igényel.*” (Balogh András, 1998. 25. o.)

Az elmúlt évtizedek európai tapasztalatai bizonyították, hogy az erőszakos asszimilációs politika nem vezet célra: csak a többség toleráns és támogató magatartása ered-

ményezhet békés és sikeres együttélést, társadalmi koherenciát és stabilitást. „*A 19. századi nemzetállam-felfogáshoz való ragaszkodás és a nacionalista hullámok ismétlődése hozzájárult az önkorlátozó 1989-es forradalmak reverziójához és a jellemzően autokratikus típusú demokráciák létrejöttéhez. Új eszmékre van szükségünk annak biztosítására, hogy az 1989-ben megkezdődött radikális változások, demokratizálódási folyamatok ne torpanjanak meg, és folytatódjon a civil-társadalom kialakulása.*” (Miszlivetz Ferenc, 1999. 121. o.) Az európai elvek és normák elfogadása illetve érvényesítése elősegítheti a többségi és kisebbségi érdekek összeegyeztetését és harmonizálását.

4. Egyetértés van abban, hogy az európai térség integrációja nem jár együtt az ott élő népek nemzeti identitásának feladásával. Ellenkezőleg, amint egyre inkább tudatára ébrednek regionális vagy globális kötődéseiknek, azt is felismerik, hogy ezt nem a nemzeti identitásukkal szemben kell megfogalmazni. Az Európai Unió elkötelezett a *multikulturális* közösség iránt, garantálja a nemzeti kultúrák kiteljesedését – a szélesebb európai keretek jól megfelelnek ennek a célnak. „*Az erős európai identitás alapja mindenképpen a kulturális különbségek fenntartása, amely egyáltalán nem ellentétes a békével és a demokratikus stabilitással. Mint Alan Skad leszögezi, ma a nemzetállami kultúrákon kívül nem létezik egységes európai kultúra. Az európai integráció elmélyítése tehát nemhogy nem igényli a nemzeti identitás feladását, de egyenesen annak védelmezője lehet a média univerzális kulturári dőmpingjével szemben. Az európai identitás tartalma inkább közös politikai kultúrát jelent, amely a kulturális pluralizmus kezelésének képességével tűnik ki.*” (Bayer József, *Politikatudományi Szemle*, 1999. 16-17. o.)

Az „egység a sokféleségben” mint az európai integráció alapkoncepcióját nem egyfajta összekotyvasztott „kulturális gu-lyásként” vagy a különböző kultúrák homogenizációjaként, uniformizációjaként kell felfogni. „Az egység a párbeszédben, a kommunikációban, a népek eszmetörténeti fejlődésében rejlik. Európa kulturális identitása a kultúra szabadsága, amely azzá lehet és válhat, ami lenni akar.” (Lothar Spath, 1991. 230. o.) Ahogy Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke megfogalmazta: „Európát az etnikai, vallási, szokásrendi sokszínűségek kontinenseként képzelem el. És mint láthatja, én e sokszínűség megőrzését nemcsak egyszerűen emberi mivoltunk sokszínűsége megőrzése-ként tekintem fontosnak, hanem szociális-termelési versenyképességünk feltételének is.” (Magyar Hírlap, 2000. augusztus 18.).

Márai Sándor már 1942-ben hasonló gondolatokat vetett papírra, egy olyan időszakban, amikor az európai kulturális sokféleség örökségének létét a fasiszta elnyomás és uniformizálás veszélye fenyegette: „Európa nagy erőforrása és áramtelepe mindig az itt élő népek öntudata, egymás ellen és egymás mellett folytatott versenyéből táplálkozik majd. Európa, melynek lakosai közös nyelvet beszélnek, melynek népei elvesztették történelmi öntudatukat, népi becsvágyukat, megszűnne Európa lenni a szónak abban az értelmében, ahogyan az volt, az utolsó háromszáz esztendőben, mikor valóságosan az emberi akarat áramtelepe volt az egész világ számára. Európa ereje a sokszínűség, az ellentét, a vita, az emlékezés, a bizonyítás és a különbözőség.” (Márai, 1993, 55. o.)

A szélsőséges nacionalizmust gerjesztő konfliktusok mindig önrombolónak, önpusztítónak bizonyultak. Most, egy olyan korban, amikor a regionális és globális integráció nem választás kérdése, hanem szükség-szerűség, még inkább ez a helyzet. A zárt és

kirekesztő nacionalizmust ezért nyitott nacionalizmusnak kell felváltania, amely tolerálja a másságot, és a nemzeti célokat a többi nemzettel való békés együttműködés révén kívánja megvalósítani. „Nem elvetni kell a nemzeti eszmét, de olyan demokratikus, nyitott szellemben kell nemzeti identitá-sunkat kialakítani, amely jól tolerálja a nemzeten belüli politikai és kulturális megosztottságokat is. Ezzel szemben a nemzeti identitásnak az a gyanakvó és szűkkeblű változata, amelyet ma olyan sokan szorgalmaznak a jobboldalon, nem pusztán kirekesztő jellegű, de egy folyamatos kisebbségi komplexus kifejeződése is, és alkalmatlan arra, hogy megbirkózzon a globalizációs kihívással. Nem a nemzeti büszkeség, hanem a nemzeti kishitűség jele, amely nem bízik önmagában és a maga igazában, s éppen ettől válik agresszív” (Bayer, Friedrich Ebert Stiftung, 1999. 37. o.)

5. Az egységes és összetartó Európának két fontos alapelve van: a szolidaritás és a szubszidiaritás elvének. A bővített és liberalizált piacok az erősödő verseny révén jelentős előnyöket kínálnak, de a vesztesek száma is nagy. Az ő kompenzációjuk követelménye nem csupán a társadalmi igazságosság elvéből következik, de a stabilitás és a tág értelemben vett biztonság garanciájaként funkcionáló általános társadalmi és politikai érdekből is. Az EU már régen felismerte a szolidaritás, mint politikai vezéresz-me jelentőségét, és a WTO valamint az IMF körül folyó viták fényében úgy tűnik, hogy e princípium a globális összefüggésben is releváns.

Európában a szolidaritás eszméje mélyen gyökerezik a zsidó–keresztény hagyományokban, nem véletlen tehát, hogy a jóléti állam, mint társadalmi politika és gyakorlat elvét szocialista–szociáldemokrata és kereszténydemokrata pártok a 20. század első felében egyaránt magukévá tették. A szolidaritás egyaránt fontos a szükséges társadalmi és

politikai kohézió valamint az igazi európai identitás kialakulása szempontjából.

Az európai integráció másik alapelve a szubszidiaritás, amely biztosítja a demokratikus munkamegosztást a politikai és gazdasági irányítás különböző szintjei között, egyúttal minden szint számára megfelelő keretet kínál az érdekek kifejezéséhez és érvényesítéséhez. Ezek az elvek különösen fontosak, ha a közép- és kelet-európai régió, mint – etnikailag és gazdaságilag – különösen he-

terogén térség jövőbeli integrációjára gondolunk. A szubszidiaritás elvére épülő Európában a nemzeti és etnikai érdekek koordinálása és összeegyeztetése is könnyebb lesz.

Kulcsszavak: *globalizáció, európai integráció, azonosság (identitás), multietnikus társadalmak, kommunikációs és információs társadalom, tudásalapú társadalom, kohézió, konvergencia, szolidaritás, szubszidiaritás, deterritorializáció*

IRODALOM

- Axford, Barrie: The global system. Polity Press. Cambridge. 1995.
- Balogh András: Mit kezdhetünk Közép-Európával? *Europe 2002*, I. No. 2000. június 2.
- Balogh András: *Integráció és nemzeti érdek*. Kossuth Kiadó, 1998. Budapest.
- Bayer József: *Globalizáció, európai integráció és nemzeti identitás*. Politikatudományi Szemle, 1999. No. 1.
- Bayer József: A globalizáció kihívása és az identitás-politika feltámadása.
- Fukuyama, Francis: *A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Európa. Budapest, 2000.
- Glatz Ferenc: A nemzetet a kultúra tartja össze. Magyar Hírlap, 2000. augusztus 18.
- Global Culture, National Geographic, Vol. 196., No. 2. 1999. augusztus
- Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and Remaking of World Order*. Simon and Schuster. New York. 1996.
- Juhász József, Magyar István, Tálasi Péter, Valki László: *Koszovo. Egy válság anatómiája*. Osiris. Budapest, 2000.
- Megérteni a globalizációt*. Friedrich Ebert Stiftung. Budapest. 1999.
- Varga Csaba: A globalizáció pozitív alternatívája: az információs társadalom.
- Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Kalligram, Budapest. 1993. Reprint. (1942)
- Miszlivetz Ferenc: *Illusions and Realities*. Savaria University Press. 1999.
- Paradoxes and Perspectives (East Central Europe)* Ed. by Jody Jensen and Ferencz Miszlivetz, Savaria University Press. Szombathely. 1995.
- Claus Offe, Ethnic Politics in East European Transition.
- Rostoványi Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula, Budapest, 1998.
- Rostoványi Zsolt: Európai identitás. *Európa Kislexikon*. BKE. VKI. 1999. Budapest
- Salazar, Jose Miguel: Social Identity and National Identity. In: Worchel, S., Morales J. F., Paez, D., Deschamps, J. C. (szerk.) Social Identity. SAGE Publications, London, 1998.
- Smith, A. D.: *National Identity*, Penguin Books, London, 1991.
- Spath, Lothar: *Európa álma*. KJK. Budapest. 1991.

